

ВРЕМЕНСКИ ОКВИРИ СТАРОФРАНЦУСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ²

У овом раду се разматра питање временских оквира француске средњовековне књижевности кроз полемичку анализу књижевних историја и теорија у којима је изведена периодизација прве епохе француске књижевности. Историјски средњи век и књижевни средњи век временски се не поклапају, нити су они уопште хомогени унутар себе, први као друштвена епоха, други као стваралачко доба. У раду су сагледане њихова опозитност и одлике сваког од њих понаособ. Аналитички је образложен овде прихваћен појам *старофранцуска књижевност* којим су означени књижевни токови и жанровска струјања устаљено већ именовани као француска књижевност средњег века.

Кључне речи: старофранцуска књижевност, средњи век, периодизација, историја књижевности, књижевна теорија.

1. Средњи век: термилошка разматрања.

Све до средине XIX века књижевна продукција у Француској настала пре епохе ренесансе била је изопштена из књижевних историја и теорија. Као и сама историјска епоха, названа средњом, тј. осредњом, што би био смисао појма *medium aevum*, тако је и књижевно стваралаштво неуке, варварске и назадне цивилизације, како је задуго перципирана, било одбачено у ренесансном XVI веку који тражи континуитет с напуштеном антиком, презрено у класичном XVII веку који следи античку узорност, и оцрњено у просветитељском XVIII веку који је антиклерикалан.³ Тако је

¹ nermin.vucelj@filozofski.rs

² Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Романистика и словенски језици, књижевности и културе у контакту и дисконтакту“, по Одлуци Научно-науставног већа Филозофског факултета у Нишу, бр. 81/1-17-8-01, а који финансира Филозофски факултет Универзитета у Нишу. Пројекат подржава Универзитетска агенција за франкофонију (AUF).

³ Кастекс и Сирер наводе да је после 1500. године средњи век непознат и заборављен дуже од двеста педесет година да би потом ушао у моду. Како ови француски историчари књижевности наводе, борба против средњовековља отпочела је у XVI веку и повели су је најпре француски ренесансни ствараоци песничког кружока Плејада око 1550. године,

књижевна историја, како закључује Мишел Зинк (ЗИНК 2011: 351–352), вековима одбијала да прихвати средњовековно наслеђе, све до романтичара, на почетку XIX века, који су дух једног народа тражили у коренима фолклорне традиције и у средњовековној култури проналазили извор француског националног идентитета, чиме се онда повезало изучавање фолклора и средњег века. Следствено, књижевно стваралаштво, настало у епохи која је историјски названа средњим веком, у бројним књижевнотеоријским периодизацијама именовано је – средњовековна књижевност, тј. књижевност средњег века (*littérature du Moyen Âge*).

Како Никола Банашевић примећује – „израз средњи век, поготову када је реч о књижевном раздобљу, није најсрећније нађен“ (БАНАШЕВИЋ 1976: 7), али, он је одавно устаљен, а назив *прво доба* (*le premier âge*), који је својевремено предложио Гистав Коен (Gustave Cohen), није прихваћен. Упркос неуспелом покушају с почетка XX века да се књижевно стваралаштво старе Француске не именује као средњовековно, Пол Зимтор (Zumthor) је 1972. године, у Ларусовој едицији *Француска књижевност* у тројном уредништву (Adam, Lermnier, Morot-Sir), већ уводним насловом у прво разматрање утврдио да „не постоји *средњи век*“ (« Il n’y a pas de *Moyen Âge* »). Није прикладно применити тај појам на стару француску књижевност од IX до XV века, сматра Зимтор (АДАМ 1972: 7), јер се њиме приписује и јединство које старофранцуско стваралаштво сигурно нема, што за собом повлачи и теоријски упрошћену схематизацију поменути епохе у друштвеном и у књижевном смислу.

Када је Мишел Зинк свој увод у *Француску књижевност средњег века* (*Littérature française du Moyen Âge*, 1992)⁴ започео реторским питањем „постоји ли француска књижевност средњег века“ (ЗИНК 2011: 1), он је своју теоријску поставку саздао на неколико чињеница и недоумица. Најпре, у питању је епоха у којој још увек не постоји појам књижевности у смислу који је он касније добио. Природа написаног текста и преписивање као начин да се он шири не одговарају оном како ми појмимо књижевност. Уз то, поставља се и питање географског простора тзв. француске средњовековне књижевности. Не само да средњовековна Француска не одговара географским границама Пете републике, него она није политички још Француска, већ је цео тај простор, који ментално перципирамо као француски, био збир војводства, кнежевина и малог француског краљевог домена у настајању, из париске регије

из ентузијазма за хеленско-латинску културу, чиме су нанели неправду претходним вековима књижевног стварања. Затим је XVII век отишао даље одбацивши књижевни средњи век као простачки, док су енциклопедисти у XVIII веку бацили анатему на тиранију Цркве и на феудално варварство у мрачно доба средњег века. (КАСТЕКС, СИРЕП 1956: 1)

⁴ У овом истраживању је коришћено четврто издање из 2011. године.

од краја X века. Нормандија и Бретања на северозападу, Аквитанија на југозападу, Прованса на југу, осим што су имале своје дијалекте, такође су биле и засебне територије изван краљевског домена, да би поступно и у дужем временском периоду биле присаједињене краљевини која ће постати Француска. Тако је Нормандија на почетку XIII века постала део Француске, у доба када је окситански југ силом покорен уз велика ратна страдања људи и разарања њихових кућа, док је Бретања присаједињена Француској тек на крају XV века, што је уједно и крај епохе која се по историографској конвенцији назива средњим веком. Зинка, надаље, мучи и питање језика на ком је писана француска књижевност средњег века: ако је то стваралаштво на француском, онда је питање на каквом француском језику, будући да је језик који се користио од X до XV века на северу био старофранцуски, који није био стандардизован и гранао се у неколико покрајинских говора, док се на југу користио окситански језик.

Узевши у обзир претходно наведено, чини се прикладним да се француска књижевност средњег века назове *књижевношћу старе Француске* (*littérature de l'ancienne France*), а која би подразумевала државу и нацију у настајању, или *старофранцуском књижевношћу* (*littérature ancienne française*), што значи на језицима старе епохе – северњачким дијалектима „оил“ (*langue d'oïl*) и јужњачким говорима „ок“ (*langue d'oc*). Стога, у овом раду је прихваћен термин старофранцуска књижевност да се њиме означе књижевни токови и жанровска струјања стваралаштва епохе која обухвата више од пола миленија, а која се по укореењеној теоријској конвенцији одређује као француска књижевност средњег века. У овом раду се разматра питање временских оквира старофранцуске књижевности кроз полемичку анализу књижевних историја и теорија у којима је изведена периодизација прве епохе француске књижевности. Како се, историјски, прво доба настанка и развоја националних држава из првобитних варварских заједница организованих на развалинама Римског царства назива средњим веком, и како се прво доба књижевног стварања на народним језицима у настајању и развоју назива средњовековном књижевношћу, ваља се најпре осврнути на паралеле, или прецизније – опозитности, између историјског средњег века и књижевног средњег века.

2. Историјски средњи век.

Према Филипу Контамину (КОНТАМИН 1991: 490), француски ерудита Пјер Питу (Pithou) употребио је 1572. године појам *средњи век* у контексту каролиншке франачке епохе. Међутим, још је Петрарка,

подсећа нас Контамин, употребио термин *средњи век* као историографски концепт, што је гледиште које ће прихватити и други италијански хуманисти у XV веку. *Речник Француске академије (Dictionnaire de l'Académie française)* у првом издању (1694) дефинише *средњи век* као период „од декаденције Римског царства до приближно око десетог века“. Контамин нас још упућује у то да је немачки историчар Кристоф Келер (Keller) први употребио термин *средњи век* у наслову студије, што је било на крају XVII века. После Демишелове (Desmichel) *Опште историје средњег века (Histoire générale du Moyen Age)*, термин улази у школске програме у Француској од 1838. године.

Устаљено и преовлађујуће је гледиште да се средњи век временски омеђује од пада Западног римског царства 476. године до Колумбовог открића Америке 1492. године. Међутим, историографски није то једини календарски оквир за средњи век. Филип Контамин (1991: 490) набраја неколико симболичких датума-догађаја који се узимају за почетак средњег века: од Диоклецијанове владавине 285–305, или „око 312. године“, када је цар Константин прихватио хришћанство, или од оснивања града Константинопоља 330. године, или од победе Гота над Римљанима 378. године. Следи историографски најраспрострањенија – 476, с падом Западног царства, као година краја антике. Али, као година почетка средњовековља понуђена је и 565. када је умро Јустинијан и с њиме и нада да се поново уздигне Западно царство. Француска историографија нуди и 498. годину када се франачки владар Хлодовех (Clovis) преобратио у хришћанство, и с којим започиње историја франачке државности. Помиње се и 507. година, после битке којом започиње „претварање Галије у Француску“, као симболичка година почетка средњег века. И док за почетак средњовековља имамо шири распон, како је претходно наведено, за неке историчаре од III века најраније, за неке тек у VI веку, уобичајено је да се за крај епохе узима 1492. година, с Колумбовим открићем Америке. Међутим, Французи се радије реферишу на почетак Италијанских ратова, од 1494. године, када ће француска војна освајања италијанских територија, која ће се обнављати безмало кроз целу прву половину XVI века, убрзати продор ренесансног духа и хуманистичких идеала из Италије у Француску, што ће означити и почетак новог доба.

Ипак, није одувек историографија једногласно протезала епоху средњег века на читав милениј, од V до XV века. Неки историчари установљују почетак средњег века тек око хиљадите године с образовањем правих феудалних односа, а период до каролиншке епохе, на прелазу из VIII века у IX век, називају „касном антиком“ (« l'Antiquité tardive »), како наводи Контамин (1991: 490). Од историјске епохе која обухвата хиљаду година, француски историчар Мишле (Michelet) свео је средњовековље, у

случају историје Француске, на три столећа – „од 1000. до око 1300. године“ (КОНТАМИН 1991: 490). Поред Мишлеа, и неки књижевни историчари одређују раније крај средњовековне епохе, те тако Данијел Поарион (ПОАРИОН 1971: 7) сматра да се тешко може применити термин средњи век на XIV и XV столеће: то је у историји пре *прелазни период* (*une sorte de transition*), *међучин* (*entr'acte*), *нека врста помрачења* (*une sorte d'éclipse*), доба „кризе савести која ће се завршити новом равнотежом мисли у ренесанси“ (« *une crise de conscience qui aboutira à un nouvel équilibre de la pensée, à la Renaissance* »).⁵ И за Лансона (ЛАНСОН 1912: 141), крај средњег века је у 1328. години, када у Француској династија Валоа смеђује Капете, тако да „XIV и XV столеће представљају прелазни период између средњег века и ренесансе током којег полако пада читаво друштвено и интелектуално здање средњег века“ (« *le XIVe et le XVe siècle forment entre le moyen âge et la Renaissance une longue époque de transition, pendant laquelle tout l'édifice intellectuel et social du moyen âge tombe lentement* », ЛАНСОН 1912: 141). Зато, за Лансона, XIV и XV столеће представљају више растакање средњег века него што јесу средњи век.

Док је за Алена Виалу средњи век (476–1492) *доба понављања знања* (*un temps de répétition des savoirs*, ВИАЛА 2014: 28), при чему знање мање тежи томе да описује и анализира свет, а више да изнађе материјал за хришћанска тумачења, те ово доба представља тако „средњи период између антике и ренесансе“ (« *un temps intermédiaire entre deux époques* », 2014: 13), Пјер-Жорж Кастекс и Пол Сирер тврде да је средњи век више од прелазног доба и да је он „предложио оригинална решења на велике проблеме живота и мисли“ (« *il a proposé des solutions originales aux grands problèmes de la vie et de la pensée* », КАСТЕКС, СИРЕР 1956: 2). Поменути коаутори *Приручника француских књижевних истраживања* (*Manuel des études littéraires françaises*, 1946)⁶ сматрају још да не постоји јединство средњег века, него да тај појам обухвата различите периоде када је реч о култури живљења, обичајима, геополитичкој слици. Ови француски историчари књижевности тврде (КАСТЕКС, СИРЕР 1956: 2) да је читава прва половина XX века протекла у погрешној интелектуалној представности о средњем веку. Тако се средњи век изједначава с миленијем мрака и насиља које ће се окончати с ренесансом и реформацијом, тј. с повратком изгубљене прошлости коју представља антика, бележи Контамин, али и додаје да „треба раскрстити једном за свагда с идејом о једном и недељивом средњем веку“ (« *Il faut en finir une fois pour toutes*

⁵ Поарион објашњава да се овде поиграо познатом метафором *криза савести* коју је употребио Пол Азар да њоме дефинише дух епохе на прелазу из 17. века у 18. век у делу насловљеном *Криза европске савести* (*La Crise de la conscience européenne*, 1935).

⁶ У овом истраживању је коришћен приручник Кастекс–Сирер у издању из 1956. године.

avec l'idée d'un Moyen Age un et indivisible », КОНТАМИН 1991: 490), те да се у окриљу њега може издвојити неколико главних токова.

3. Књижевни средњи век.

Било да је средњи век историјски период од читавих хиљаду година, или које столеће мање, историјски средњи век и књижевни средњи век временски се углавном не поклапају. Андре Лагард и Лоран Мишар (ЛАГАРД, МИШАР 2010: III), у књижевноисторијском прегледу и хрестоматској антологији из 1948. године,⁷ бележе да „наш књижевни век“, што значи француски, нема исте временске оквире као и историјски средњи век, и наводе како прво књижевно дело на француском језику, *Кантилена о светој Еулалији* (*Cantilène de Sainte Eulalie*), потиче с краја IX века. За Кастекса и Сирера (1956: 1), средњи век француске књижевности обухвата практично период од XII до XV века, будући да су књижевни текстови на (тадашњем) француском језику ретки пре 1100. године. И у едицији Бедије–Азар (БЕДИЈЕ, АЗАР 1948: 3),⁸ историја француске књижевности почиње тек непосредно пре првог крсташког рата из 1096. године, будући да је до тада постојала само књижевност на латинском, а да тек на почетку XII века настају текстови на старом француском језику који су у већем броју остали сачувани. Ален Виала наводи (2014: 30, 32, 35) да први текстови које називамо књижевним јесу религиозни, да појам књижевност није постојао пре XII века, да је почетак тог века у знаку узлета народне епике, да би, затим, од средине века процветала и дворска књижевност. Иако у *Историји француске књижевности од најстаријих времена до Револуције 1789. године* (*История французской литературы. С древнейших времен до Революции 1789 г.*, 1946), совјетски теоретичар Смирнов (А. А. Смирнов) наводи да је X–XI век период у којем настају „први књижевни споменици који су до нас дошли“ (СМИРНОВ 1946: 15; СМОРНОВ 1951: 13), за њега, „зачетак француске књижевности“ пада чак у „прву десетину IX века“ (1946: 10; 1951: 8). То је доба када се ствара *француска националност* за време Карла Великог, и када се у свом развоју *француски* језик, а тада је, ипак, у питању романски језик, удаљио толико од свог извора, латинског језика, да је средњовековни латински, који се користио у цркви и у администрацији, престао да буде разумљив широким круговима становништва.

Историјски прегледи француске књижевности уобичајено уписују у најстарије познате и сачуване књижевне текстове старофранцуске књи-

⁷ У овом истраживању је коришћено издање из 2010. године.

⁸ Прво издање датира из 1923/24. године. Ово истраживање се реферише на прерађено и допуњено издање из 1948. године.

жевности *Кантилену о светој Еулалији* (*Cantilène de Sainte Eulalie*), насталу крајем IX века на романском језику, и *Живот светог Алексија* (*La vie de saint Alexis*), из средине X века, сачуван на старофранцуском језику. Још је Гистав Лансон настојао да из средњовековне продукције одвоји књижевни споменик од историјског и филолошког документа (ЛАНСОН 1912: XI), тако да за њега *Кантилена о светој Еулалији*, иако у стиху с асонанцом, има књижевну вредност колико и текст *Стразбуришких заклетви*, што значи – никакву.⁹ За *Живот светог Лежеа* (*La vie de saint Léger*) и за *Пасију* (*La Passion*) Лансон вели (1912: 2) – „ево најстаријих споменика наше поезије“ («voilà les plus anciens monuments de notre poésie»); и, мада *Живот светог Лежеа* „не представља готово ништа“ («ce n'est rien ou c'est peu de chose»), тај први покушај књижевног стваралаштва је, ипак, „нешто заиста на француском и заиста књижевно“ («c'est quelque chose déjà de bien français»). У Артовој (Arthaud) едицији *Француске књижевности* (*Littérature française*) у шеснаест томова, у првом тому – насловљеном *Средњи век, од почетака до 1300. године* (*Le Moyen Âge, des origines à 1300*, 1979), Жан Шарл Пајен (ПАЈЕН 1970: 131) једнако вели да нема богзна шта да се каже о *Кантилени о светој Еулалији*, те да су прве значајније поеме на народном језику *Живот светог Алексија* и *Живот светог Лежеа*, чиме онда најстарија позната француска дела јесу житија светаца. Попут Лансона, Жозеф Бедије и Пол Азар (БЕДИЈЕ, АЗАР 1948: 3) за најстарија позната дела из старофранцуске књижевности наводе *Пасију* и *Живот светог Лежеа* из друге половине X века, те „француски текст“ *Живот светог Алексија* настао око 1040. године.

За Лансона, временски имамо „три столећа средњег века“ у француској књижевности – „од око хиљадите до 1327. године“ (1912: 16), што је последња година владавине династије Капета на престолу Француске, док су XIV и XV век прелазно доба између средњег века и ренесансе (1912: 141).¹⁰ Према Зинку (2011: 2), у ономе што називамо средњовековном књижевношћу налази се „четири или пет столећа“ стваралаштва, будући да први познати сачувани списи потичу из IX века, а да тек од XI века имамо истински узлет писане књижевности. Тако Зинк установљује календар по којем француска књижевност средњег века обухвата

⁹ Двојезично записане Стразбушке заклетве (*Serments de Strasbourg*), од 14. фебруара 842. године, које представљају административни а не књижевни документ, улазе у домен филологије захваљујући чињеници да је то најстарији познати сачувани текст записан на романском језику, као претечи француског, и записан на германском језику, као претечи немачког, чиме се онда, и у француској и у немачкој филологији, узимају за најстарије сачуване записе на тим језицима.

¹⁰ Тиме се Мишлеов француски историјски средњи век („од 1000. до око 1300. године“, КОНТАМИН 1991: 490) и Лансонов француски књижевни средњи век („од око хиљадите до 1327. године“, ЛАНСОН 1912: 16) поклапају на временској равни.

период од XI до XV века. Јасна је, исказано речима Мишела Зинка (2011: 2), временска специфичност књижевности средњег века: она се не своди на један календарски век, као кад кажемо књижевност XVII века или књижевност XVIII века, већ обухвата временско трајање од безмало пола миленија.

Тешкоће истраживачких (са)знања књижевних медијевалиста и сва сложеност књижевноисторијских систематизација стваралачке продукције средњег века налазе се у особеностима цивилизацијског средњовековља. Наиме, према проценама које бележи Смирнов, од целокупне средњовековне књижевне продукције настале до XIII века, очувало се свега десет одсто, те се „само реконструкцијом и теоретским замислима може створити донекле приближна слика о свем богатству и разноврсности француске књижевности у раном средњем веку“ (СМИРНОВ 1951: 16).¹¹ Ако се узме у обзир да је вековима доминантна култура била латинска и клерикална, као писана култура, а да је световна култура, што значи народног карактера, која је постојала упоредо с црквеном, била задуго усменог карактера, онда су разумљиве тешкоће да се књижевноисторијски реконструише зачетак једне књижевности од чије продукције је сачувана тек једна десетина.

Виала нас подсећа (ВИАЛА 2014: 27) да су у западноевропском хришћанском средњовековљу библиотеке биле ретке и оскудне, а књиге драгоцене реткост, те да се умножавање књига вршило рукописним преписом на пергаменту. Зинк (2011: 21) наводи неколико особености средњовековних рукописа и тешкоћа с којима се данас суочавамо када проучавамо дела из прве епохе националне књижевности. У књижевном средњовековљу појам коначног текста не постоји: не само аутор, већ и преписивач може да измени текст у складу с тим коме је намењен, и у складу с развојем самог језика, који није био стандардизован. Књижевна дела настала у XII веку углавном су сачувана тек у преписима који потичу из XIII века. Чак све до средине XIV века, постојао је временски размак од неколико деценија између настанка једног дела и његове најстарије сачуване преписане рукописне верзије. Средњовековни рукописи никад нису појединачне књиге, већ скоро увек антологије, тј. збирке епова, романа, песама. Будући да то доба познаје само рукописну књигу, према Зинку (2011: 20), крај средњег века поклапа се с појавом штампане књиге.

Ако се ослонимо на податак који дају Лагард и Мишар (2010: V), да је прво штампано књижевно дело у Француској Вијонова (François Villon) поезија из 1489. године, онда се, симболички, књижевност фран-

¹¹ «Толкьо путем реконструкций и теоретических соображений мы можем составить себе хотя бы приблизительное представление о всем богатстве и разнообразии раннесредневековой французской литературы.» (СМИРНОВ 1946: 19)

цуског средњовековља, тј. старофранцуска књижевност, или стара француска књижевност, може календарски уоквирити годинама-догађајима од око 1040. до 1489. године, тј. од прве познате сачуване старофранцуске рукописне редакције *Живота светог Алексија* до првог штампаног издања Вијона.¹² Ако прихватимо Зинково гледиште да књижевни средњи век броји пет stoleћа, од XI до XV века, као и став већине теоретичара да XIV и XV век носе културолошке и књижевне засебности у односу на претходна три stoleћа, онда се може усвојити и периодизација Николе Банашевића (БАНАШЕВИЋ 1976: 7) којом се књижевни средњи век, а који за југословенског теоретичара полази од IX века, дели на два раздобља: прво – од IX до XIV века, и друго – XIV и XV век.

4. Два периода средњег века.

Преовлађујуће је теоријско разврставање старофранцуске књижевности на три књижевна правца, и оно се углавном временски распостире на период до XIV века. Тако су у совјетској студији *Историја француске књижевности од најстаријих времена до Револуције 1789.* набројане, до XIII века, „три самосталне иако међу собом изукрштане, књижевне струје“ («три самостоятельных, хотя и перекрешивающихся между собою литературных потоков»): прва – *народна поезија (народная поэзия)*, с јуначким еповима, од IX до XII века; друга – *клерикална књижевност (литература клерикальная)*, са житијама светаца, од IX до XII века; трећа – *витешка поезија (поэзия рыцарская)*, тј. дворска лирска књижевност, у XII и XIII веку, поникла на основу претходне две, и најпознатија од те три струје (СМИРНОВ 1946: 22; СМЕРНОВ 1951: 18). Као засебан књижевни ток, који долази након претходна три, и обележава XIII и XIV век, совјетски теоретичар Смирнов наводи *градску књижевност (городская литература)*.

Кастекс и Сирер (1956: 39) такође наводе три књижевне струје, само што у њих не укључују ни клерикарно стваралаштво, а ни усмену традицију која претходи писаној књижевности, као што је то случај код Смирнова. Коаутори *Приручника француских књижевних истраживања*

¹² Према Барбијеу (БАРБИЈЕ 2009: 122), прва штампана књига у Француској појавила се 1470. године. У питању је уџбеник *Писма (Epistolae)* Гаспарена де Бергама, а који је студентима служио као пример добре употребе латинског језика. Сетимо се да штампање књига почиње тек од средине XV века, а како Фредерик Барбије, у *Историји књиге (Barbier, Histoire du livre, 2001)*, исправља уврежену погрешну подuku – *Ars minor*, како гласи наслов Донатовог уџбеника за учење латинског језика, јесте први рад штампарских преса у Мајнцу, из 1454. године, а не Библија, која ће се, у четрдесет два ретка, појавити у 180 примерака наредне, 1455. године. (БАРБИЈЕ 2009: 106–107)

календарски своде сваку од три струје на онај век у којем су настала прва дела, често уједно и најбоља, као утемељивачи књижевног жанра чији се процват онда веже за одређено раздобље. Тако Кастекс и Сирер разврставају старофранцуско стваралаштво по жанровским токовима на – *епску књижевност (littérature épique)* у првој половини XII века, на *аристократску књижевност (littérature aristocratique)* с витешким романима, у другој половини XII века, и на *грађанску књижевност (littérature bourgeoise)* с фаблиоима и с циклусима шалјивих басана, од краја XII века и у XIII веку. У извесном смислу, ове три жанровске струје постављају се као сукцесивни токови у књижевности а не као симултане струје, „међу собом изукрштане“, како сматра Смирнов. Четрнаести и петнаести век засебно су разматрани код Кастекса и Сирера, историјски и књижевно: историјски – као једно од најмрачнијих раздобља француске историје (КАСТЕКС, СИРЕР 1956: 59), због Стогодишњег рата, што је дидактички термин којим историографија одређује период ратних сукоба и дипломатско-политичких непријатељстава између Француске и Енглеске (1337–1453); књижевно – кроз разматрања жанровских врста које су се неговале (1956: 61), а то су историографске хронике, свештено и комично позориште, прозни роман реалистичке инспирације, и лирика од Машоа (Guillaume de Machaut) до Вијона.

У теоријском прегледу књижевности, у едицији *Књижевни путеви (Itinéraires littéraires)*, 1991), у првој књизи посвећеној старој француској књижевности, Ан Арман (Anne Armand) набраја исте песничке струје као оне које наводе Кастекс и Сирер, само што их је она синонимно преименовала, и сагледала у симултаном развијању од XI до XIII века (АРМАН 1991: 10–11): 1. *јуначки еп (chanson de geste)*, 2. *дворска књижевност (littérature courtoise)*, 3. *сатирична књижевност (littérature satirique)*. У југословенској едицији *Француска књижевност*, Никола Банашевић (БАНАШЕВИЋ 1976) разврстава стваралачко средњовековље на епску, дворску, грађанску и драмску књижевност, што су, опет, термилошке варијације на углавном истоветна жанровска разврставања која су овде претходно поменута. Старофранцуска гранања Лагарда и Мишара (ЛАГАРД, МИШАР 2010) именују се на следећи начин: *јуначки епови (chansons de geste)*, *дворска књижевност (littérature courtoise)*, *сатиричка књижевност (littérature satirique)*, *позориште (théâtre)*, *грађански лиризам (lyrisme bourgeois)*.

Док у пет претходно разматраних историја књижевности имамо жанровски устројену класификацију старофранцуског песничког стваралаштва, у едицији Бедије–Азар (БЕДИЈЕ, АЗАР 1948) француско књижевно средњовековље је класификовано у три периода чије су границе утврђене историјским датумима. Први период – од почетака до Четвр-

тог крсташког рата 1202. године (« des origines à la Quatrième Croisade ») обухвата четири главне старофранцуске књижевне струје: црквену – са старозаветним и с еванђеоским поемама и са житијама светаца; народну – са старофранцуским спевом; куртоазну – с античким и бретонским романима, и с окситанском лириком; грађанску – с фавлиоима и с баснама о Лисцу. Други период – од Четвртог крсташког рата до почетка Стогодишњег рата (« De la Quatrième Croisade au début de la guerre de Cent Ans »), што је период од 1202. до 1337. године, у којем се старофранцуски еп трансформише у циклус крсташких спегова, куртоазни роман еволуира, с једне стране, у циклус о Светом Гралу, с друге стране у алегориско песништво с *Романом о Ружи* (*Roman de la Rose*), и развија се куртоазна лирика; у грађанској књижевности настаје једанаест *грана* (*branches*) прича о Лисцу, поред дванаест проистеклих из првог периода, затим се стварају фавлиои, док ће позориште обележити миракули и мистерије, али и сотије и фарсе. Трећи период је именован – од почетка Стогодишњег рата до краја XV века (« du début de la guerre de Cent Ans à la fin du XVe siècle »), и биће у знаку лиричара – Фроасара (Jean Froissart), Дешана (Eustache Deschamps), Шартријеа (Alain Chartier), Де Пизан (Christine de Pisan), Орлеанског (Charles d'Orléans) и Вијона.

У периодизацијама старог француског песништва, историчари књижевности су издвајали XIV и XV столеће као засебно (пост)средњовековно доба које тиме носи и засебну књижевну (не)одређеност. Теза према којој период XIV–XV век представља прелазно доба, и у том смислу оделито од периода од XI до XIII века као доба средњовековне књижевности, и у правом смислу периода старофранцуске књижевности, поткрепљује се одређеним теоријским ставовима, а који се међусобно разликују у томе да ли позитивно или негативно вреднују позно средњовековно двостолеће. У едисији Арто (Arthaud) од осамнаест томова *Француске књижевности*, у другом тому, посвећеном XIV и XV столећу, Поарион (ПОАРИОН 1971: 8) дефинише ово позно средњовековље цивилизацијски, тј. друштвено-политички, као период *опадања* (*déclin*), или метафорички – као доба *јесени*, јер се феудалне структуре разграђују; али, у књижевном стваралаштву он примећује *узлет* (*un essor*), који је у вези с појавом штампарства, и који припрема успон хуманизма и неокласицизма. Насупрот Поариону, за Лансона, *реторика* је појам којим ваља означити поезију XIV и XV века, јер то доба није песничко; стога, „ништа ефемерније од књижевност XIV века“ (« Rien n'est moins éternel que la littérature du XIVe siècle », ЛАНСОН 2012: 145). Између богатства средњег века и сјаја ренесансе, период XIV–XV век представља празан процеп, изричит је Лансон (1912: 145), и додаје да је и језик тог доба у процепу: још то није модерни језик, а није више ни средњовековни језик.

Ларусова едиција *Француске књижевности* дели гледиште Артоове едиције, те за Анрија Русела (Roussel), XIV и XV столеће јесу „у трагању за хуманизмом“ (« en quête d'un humanisme »), стога, они кидају везе с претходним периодом, и у друштвено-историјском и у књижевно-стваралачком смислу (АДАМ 1972: 38). Како то подвлачи Русел (1972: 39), Стогодишњи рат означава „почетак истинског књижевног XIV века“ (« le début du véritable XIVe siècle littéraire »), и књижевна историја XIV и XV столећа биће у знаку тројног струјања, које он именује на следећи начин: „преживљавање истанчаности, заокупљеност стварношћу, први кораци хуманизма“ (« le raffinement dans les survivances, le souci de la réalité, les débuts de l'humanisme »). Тако се, према Руселу (1972: 63), XIV и XV век приказују као „дуг период сазревања“ (« une longue période de maturation »), у којем се утире пут „процвету модерне мисли и рођењу хуманизма“ (« le XIVe et le XVe siècle ont préparé l'éclosion de la pensée moderne et la naissance de l'humanisme »). И трећа едиција с истоветним насловом *Француска књижевност*, а у питању је Ларусов уреднички двојац Бедије–Азар (1948: 131), у последњу трећину XIV века, у доба краљевања Карла Петог (Charles V le Sage, 1364–1380), и на почетку владавине Карла Шестог (Charles VI le Fou, од 1380. године), смешта *прву књижевну ренесансу* (*première Renaissance des lettres*), а за чију претечу наводи Жана де Мена (Jean de Meung), који је написао наставак *Романа о Ружи*. Наиме, „она неограничена слобода мисли, она вера у разум, и, рецимо то до краја, лаички дух који је покретао књигу“ (« cette liberté illimitée de la pensée, cette foi en la raison et, pour tout dire, l'esprit laïque qui animait le livre », 1948: 131), освојио је духове смелим разматрањима, подстакао код њих поверење у разум насупрот религијским догмама, и усадио љубав према античкој класици, јер се ово *грађанско еванђеље*, како студија Бедије–Азар (1948: 130) назива Де Менов наставак *Романа о Ружи*, присно позивало на римске класике. То што се тзв. прва књижевна ренесанса угасила, и што је требало сачекати XVI век, разлог је у Стогодишњем рату. Лансон, пак, то види другачије. Иако не пориче да се у другој половини XIV века дешава „нека врста буђења хуманизма“ (« une sorte de réveil de l'humanisme », 1912: 156), и да су XIV и XV столеће познавали антику и дивили јој се, Лансон сматра (1912: 222) да духови тог доба нису били дорасли томе да спознају како им антика може користити за њихов аутентичан књижевни развој, те зато тада није ни дошло до стваралачког процвата у Француској, већ је требало сачекати духове XVI века који ће дораси том задатку.

5. Закључно разматрање

Питање периодизације старофранцуске књижевности, њених временских оквира, те раздобља у оквиру календара књижевног средњовековља, што је у овом истраживању разматрано кроз аналитичко сучељење дванаест репрезентативних историја књижевности, остаје отворено и актуелно за сваку следећу генерацију филолога. Једино непрестано критичко сагледавање књижевнотеоријских домета, без уске селекције како теоретичара и истраживача, тако и самих периода из којих нам долазе настале књижевне теорије и историје, отвара сазнајне видике и приближава нас оном што јесте бит научног разматрања у домену књижевног – а то је књижевност сама као израз суштине бића, као промишљено осећање нашег постојања, као глас који комуницира с духовима прошлим и будућим, као трајност људске пролазности. У том погледу, старофранцуско стваралаштво завређује и читалачку пажњу и даље филолошко преиспитивање епохе, на шта позива и овај рад.

Литература

- АДАМ 1972: Adam, Antoine, Georges Lerminier et Édouard Morot-Sir. *Littérature française. Des origines à la fin du XVIIIe siècle*. Paris : Larousse, 1972.
- АРМАН 1991: Armand, Anne. *Itinéraires littéraires – Moyen Age, XVIe siècle*. Paris : Hatier, 1991.
- БАНАШЕВИЋ 1976: Banašević, Nikola. „Francuska književnost srednjeg veka“. In: *Francuska književnost 1*, B. Džakula, ur., Beograd–Sarajevo: Svjetlost/Nolit, 1976, 5–97.
- БАРБИЈЕ 2009: Barbije, Frederik. *Istorija knjige*. Prevod Ljiljana Mirković. Beograd: CLIО, 2009.
- БЕДИЈЕ, АЗАР 1948: Bédier, Joseph et Paul Hazard. *Littérature française*. Tome premier. Paris : Librairie Larousse, 1948.
- КАСТЕКС, СИРЕП 1956: Castex, Pierre-Georges et Paul Surer. *Manuel des études littéraires françaises : Le Moyen Age*. Paris : Hachette, 1956.
- КОНТАМИН 1991: Contamine, Philippe. « Moyen Age ». In : *Encyclopédie de la culture française*, éd. B. Willerval, Paris : Eclctis, 1991, 490–491.
- ЛАГАРД, МИШАР 2010: Lagarde, André et Laurent Michard. *Collection littéraire – Le Moyen Age. Les grands auteurs français. Anthologie et histoire littéraire*. Paris : Bordas, 2010.
- ЛАНСОН 1912: Lanson, Gustave. *Histoire de la littérature française*. Paris : Hachette, 1912.

- СМИРНОВ 1951: Smirnov, A. A. „Rani srednji vek (1715–1789)“. In: Anisimov, Mokuljski, Smirnov (redaktori), *Istorija francuske književnosti od najstarijih vremena do Revolucije 1789. godine*. Prevod Milan Kašanin. Beograd: Naučna knjiga, 1951, 5–191.
- СМИРНОВ 1946: Смирнов, А. А. «Часть первая. Раннее Средневековье». In : И. И. Анисимов, Мокульский, Смирнов, *История французской литературы, том 1, С древнейших времен до Революции 1789 г.* Академии Наук СССР: Москва – Ленинград, 1946.
- ПАЈЕН 1970: Payen, Jean-Charles. *Le Moyen Age I, des origines à 1300*. Collection *Littérature française* dirigée par Claude Pichois. Paris : Arthaud, 1970.
- ПОАРИОН 1971: Poirion, Daniel. *Le Moyen Age II, 1300–1480*. Collection *Littérature française* dirigée par Claude Pichois. Paris : Arthaud, 1971.
- ВИАЛА 2014: Viala, Alain. *Une histoire brève de la littérature française : Le Moyen Age et la Renaissance*. Paris : Presses Universitaires de France, 2014.
- ЗИНК 2011: Zink, Michel. *Littérature française du Moyen Age*. Paris : Quadrige / PUF, 2011.

Nermin Vučelj

LE CADRE TEMPOREL DE LA LITTÉRATURE ANCIENNE FRANÇAISE

Cet article se propose de considérer la question du cadre temporel de la littérature française du Moyen Âge en faisant une comparaison analytique des histoires et théories littéraires traitant ce sujet. Le Moyen Âge historique et le Moyen Âge littéraire ne sont pas identiques ni homogènes en eux-mêmes, l'un comme époque sociale, l'autre comme période de création. Cette recherche met en lumière l'opposition entre eux et souligne les caractéristiques de chacun. Le terme de « littérature ancienne française », accepté dans cet article, sert ici de désigner des courants littéraires et des genres que l'on nommait habituellement littérature française du Moyen Âge.

Mots-clés : littérature ancienne française, Moyen Âge, périodisation, histoire de la littérature, théorie littéraire.